

LISA III

SETO KIIL' NI KULTUUR **Ainõkava Setomaa põhikuulõ jaost** **I KOOLIASTMÕLÕ**

Ainõkava koostaja:
Mikitämäe kooli oppaja Vello Jüriöö

ALOSTUSÕST

Aoluulinõ Setomaa om hummogulõuna Eesti veerekene vasta Vinnemaad. Ta om tükükene parhillatsõst Põlva, Võro maakunnast ni Petseri rajoonist. S'joo paigah om pall'ogi tõistmuudu ku muijal Eestih. Rohkõba om alalõ hoitunu uma keeletarvidus, kumbõ ja kultuur. Alalõ om hoitunu õigõusu kerigo kumbõ'. Seto kiil' um s'joo rahva uma ja vana kiil', timä kynõlõjite arv jääss' kõikg aig vähäbäst.

Oppõainõ *Seto kiil' ja kultuur* ni timä opmine and lat'silõ tiidmisi seto keelest ja mi umast paigapäälidsest seto kultuurist, nä saava'rohkõba teedä' umast kodokotsõst, aoluust, inemistest ja siihkandih olnu' as'jost. Suurõnõs avvustus seto kultuuriperändüse vasta. Naadas rohkõba märgotama tuust, miä saa edesi ja määnest muudu saamõ' umma perändüst alalõ hoita' ummi lat'si jaost. Kõgõ' tähtsäb om iks seto keele selgestopmine: kullõmine, kõnõlõmine, lugõminõ ja kir'otaminõ.

Ainõ' om jaedu kolmõ ossa, latsõ' omma' jo eri vannusõh ja näide tiidmise' ni arvosaamine olõ-õi' üttemuudu. Alostadas *Setokiildse kõnõoppusõga* (70 tunni)., edesi tulõ *Setokiilne kodolugu* (70 tunni) ja sys lätt edesi *Seto kiil ni kultuur* (70 tunni).

Setokiilne kõnõoppus oppas lat'si kynõlõma ja lugõma seto keeleh; pääle opmist piäsi latsõ' setokiildsest jutust arvo saama, umma esivanõmbide kiil't avvustama ja lühkokõsi setokiil'dsit jutta lukõ' mõistma. *Setokiil'ne kodolugu* praavidas seto keele mõistmist, tege latsõ' tutvast kodokotsõ loodusõ, aoluu ni piirkonnah olõvide kaemist väärt as'joga, ummi inemiste ja kombidõga.

Seto kiil' ja kultuur kõüt' umavaihõl kokko väega eräsugudsõ' tegemise' ja märgotamise', juttu om müüdälänn'üst, parhilladsõst elost ni tuust, miä või vai piäss'i tulõma. Alostusõst uuritas seto kiilt, seto keele esimuudu juuni, tä aoluku ni uur'jit; sis tulõ rahvalooming: rõiva', ehte', huunõ' ja näide umaperä, tsässona', käsitüü, söõgi'; seto leelo, tuntu' lauluimä', muinasjutu', vana' kumbõ', tähtpäävä', kerigo ni usuas'a'; setokiil'ne kirändüs: aolehe', kooliraamadü', jutu', näütemängo', kallendri', op'jitõ kirodadu luu', teedä' kirämeeste pala' ja Setomaa heränemise aig.

Ainõkava alusõst om võõdu' Eesti Vabariigi Haridusministeeriumi kinnidedü riikliku õppõkava' ja Võro Instituudi puult tettü *Võro keele ja kultuuri* ainõkava. Suur teno näile!

Koostaja: Vello Jüriöö

SETOKIILNE KÕNÕOPPUS

I koolijago

3. klass – kõnõlõma opmine - 35 tunni

4. klass - lugõma opmine - 35 tunni

1.1. Oppusõ tähtsüs

Ta oppusõ tähtsüsest om, õt koolilat's :

- pidä luku seto keelest ni taht seto keeleh kõnõlda;
- mõist inäb- vähäb õigõhõ seto keeleh sõnno väll'ä üldä' ;
- saa arvo setokiildsest kõnõlõmisõst;
- mõist vastada setokiildside küsümistõ pääle;
- mõist lukõ' seto kirjä;
- mõist lühkolt kõnõlda seto keeleh kätteantu teemadõ perrä.

1.2. Opitegevüse'

Tahetas, õt koolilatsõ' piäsi luku' umast keelest, mõistasi kõnõlda tõistõga umah imäkeeleh.

Kullõmine. Setokiil'dse jutu (oppaja, hüä keeletun'ja kodokandist, vanavanõbide vai vanõbide, lindi pääle võõdu' setokiildse jutu) kullõminõ, taast arvosaamine. Tõisi lat'si kõnnõ vai ettelugõmise kullõmine ni arvosaamine.

Oppaja vai vedosniku setokiil'dside juhtnүүrõ kullõmine ja nääde perrä kullõmisülesan'dide täütmine. Setokiil'dside laula, luulõtuisi, muinasjuttõ vai luhkokõstõ juttõ kullõminõ.

Kynõlõmine. Oppaja vai vedosniku küsümiste pääle lühkolt vastamine kõneteemadõ perrä. Küsümiste tegemine ja küsüminõ. Etteloedu teksti kõrdamine. Katõkõnnidõ, rollimängõ, luhkokõstõ näütõmängõ ettemängmine.

Teretämine ja hüvästejätmine, tehämine ja pallõmine, andistpallõmine. Anmine ja vastavõtmene. Tii vai elokotusõ küsümine ni juhatus. Kelläao küsümine ja vastaütlemine. Ostmine ja müümine, vaihtamine. Läbikäümine loodusõga: tehämine ja pallõmine.

Lugõminõ. Setokiildse kirotusõ hin'dä ette ja helüga lugõminõ. Setokiil'dse luulõtusõ ilosahe ettekanmine. Katõkõnõdõ, luhkokõstõ näütõmänga lugõmine mitmõkõstõ. Lugõminõ lindi pääle. Kirotõdu tüüoppuisi lugõminõ ni noist arvosaamine (oppaja või audada).

Kiroadamine. Lünkteksti täütmine, setokiil'dside sõnno ja lühkidõ lausidõ kirotamine. Setokiil'dside har'otuistõ täütmine. Ristsõnno lahendamine. Pildele seletüsest sõnno ja lausidõ manopanmine. Lihtside lauside tegemine (keelemõistja või audada). Lühkeste etteütluisi vai luhkokõstõ jutta tegemine. Tiidüsperätside teemaside perrä eestikiil'silõ sõnolõ

setokiil' dside mano panmine ni vastapide. Lihtsidõ lausidõ tegemine ja ümrepanmine seto vai eesti kiil' de (oppaja või audada).

Muu' tegevüse'. Õgasugudsidõ mänga mängmine, koh' om vaja seto keel' eh kõnõlda, lihtsäbide rahvalaula laulmine, setokiil' dsidõ laulu- ja ringmänga tegemine. Ettevalmistusõ' setokiil' dsest esinemisõst umah koolih, vallah vai maakunna keele-, luulõ-, laulupääväl.

1.3. Opmise jüvä

Helüga väll' äütlemine. Helü ni täht. Seto keele helüsidõ õigõ välläütlemine. Kakkõhelü ütlemine, helüside pehmendamine, korgõ õ välläütlemine.

Keeletiidmise'. Helü ni täht. Seto keele helü', kirodamine seto keeleh (kakkõhelü, pehmendamine, korgõ õ). Ainsus ja mitmus. Asõsõna'. Küsüsõna. Tagaeitus. Tegosõna' (parhilla ja jo olnu').

Teksti'. Setokiil' dse rahvalaulõ teksti' (latsi laulu', hällülaulu', jupikõsi "Pekost", teedä' lauluimäde tekste). Seto muinasjutu', perimüse'. Vanasõna', mõistatusõ', nal' aluu'. Luulõtusõ', lühko' jutukõsõ', katõkõnnõ', lühko' näütemängo'. Lat'si hindä kirotõdu setokiil' dse kirätükü'.

Kõnõlõmisest ni lugõmisõst.

MA' ESI' JA MINO PEREH. Nimi, vannus (igä) , vällänägemine, elokotus, tegemidse'. Mino pere ja suguladsõ'. Vanavanõba'. Vanõba'. Pere kumbõ'. Ütidse' tegemise'.

KODOKOTUS. Liina- vai maakodo, uma elämine vai kortinah. Kodotalo huunõ' va tarõ' (ku tego om kortinaga). Loodus tarõ ümbre : mõts, põllu'. Kodo – ja mõtseläjä', t'sirgu'. Kodokülä vai – liin. Kodovald.

UMA KLASS JA UMA KUUL'. Oppõainõ', koolias'a', sõbra' ni tutva'. Klassitarõ. Koolimaja, oppaja', vaba aig.

ELOTSÕÖR . Ilm. Päiv ni kuu. Päiv ni üü. Kelläao', kuupäävä', nädälipäävä', kuu', aastao'.

RAHVAKALLENDRİ JA KERİGOPÜHÄ'. Kuna peedäs, mink jaost peedäs, tähtsäbä' vanaaolidsõ' kombõ pidämise man, parhilladsõ' tegemise'.

1.4. Opmisõ tulõmusõ'

Koolilat's:

- tege vaihõt seto helüsil kõnõh ni kiräh, mõist näid kirodada;
- myist õigõhe vällä ül'dä' setokiildsid helüsid;
- saa arvo setokiildsist käsest ni tüüjuhiss'ist;
- saa arvo opit sõnno piireh setokiildsest kõnnõst;
- mõist lukõ' lihtsäbät setokiil'dst kirja;
- mõist vastada lihtsile setukiil'dsilõ küsümistele ni esi' küsüdä;
- mõist ummi märgotuisi edesi anda seto keeleh;
- mõist pääst mynd setokiil'dst luulõtuist vai rahvalaulu (või ka laulda');
- tiid pääst mõnd seto muinasjuttu vai paigapäälist perimüst ni mõist tõisilõgi kõnõlda;
- mõist seto keeleh kirodada lühkut jutukõst.

SOOVITUSLIK KIRÄNDÜS OPPAJALÕ

- Contra, Ruitlane, O., Merca, Rahman, J., Kauksi, Ü., Ojar, E., Ojar, T. 2007. *Kuldmuna*. Tartu: Bookmill.
- Hagu, P., Suhonen, S (Koost). 1995. *Peko*. Kuopio.
- Hagu, P. (Koost, toim). 2004. *Leeloantoloogia I*. Tartu: Bookmill.
- Hagu, P. (Koost, toim). 2012. *Leeloantoloogia II*. Tartu: Bookmill.
- Jüriöö, V. (Koost). 2009. *Seto lugõmik*. Setomaa Valdade Liit.
- Jüriöö, V. (Koost). 2012. *Koolielost ja pall'ost muustki*. Tartu: Bookmill.
- Kalkun, A. 1997. *Handsäkit jutukõisi Võro- ja Setomaalt*. Võru: Täht.
- Kalkun, A. 2001. *Suurõ Setomaa vaiko jutu*. Võru: Täht.
- Kangro, U. 1998. *Värviline setu pits*. Tallinn: Tallinna raamatutrükikoda.
- Kodotulõ' . Seto lugõmik II osa*. 1924. Tartu: Postimehe trükk.
- Kunst, T., Vananurm, I. (Koost). 2007. *Seto kodo*. Võru: Täht.
- Külvik, H. (Koost). 2013. *Setomaa*. Kroonpress.
- Lahe, A. (Koost). 2004. *Uma sulõga umah keeleh*. Võru: Täht.
- Piho, M. 2000. *Punane ja valge*. Tallinn: Multiprint.
- Piho, M. 2001. *Setu ehted*. Tartu: Greif.
- Raudoja, A., Mäkeläinen, T. (Koost). 2011. *Setomaa tsässonad*. Greif.
- Reissar, L. 1996. *Setumaa läbi sajandite. Petserimaa*. Kupar.
- Riitsaar, R. (Toim). 2000. *Setomaa iidne kultuur ja ürgne loodus*. Võru: Täht.
- Sarv, A. (Koost). 2001. *Kelläga kahr*. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.
- Seto lugõmik I osa*. 1922. Tartu: Trükikoda Ed. Bergmann.
- Setomaa*. 1995. Tallinn: Tallinna raamatutrükikoda.
- Sillaots, L. 2011. *Leelo üle Obinitsa*. Võru: Täht.

- Sillaots, L. (Koost). Vananurm, I. (Toim). 2003. *Kumo kaldu kuldakaivo. Hilana Taarka 1856-1933*. Obinita Seto Muuseumitarõ.
- Siruli, S. (Koost). 1999. *Seto kodu lugu*. Tõravere Kirjastus.
- Sõrmus, L. 2005. *Kadajanõ*. Greif.
- Toomsalu, Ü. 1995. *Setu verbi grammatika ja sõnastikud*. Tallinn: Perioodika.
- Vananurm, I. (Koost, toim). 2002. *Mu Setomaa*. Võru: Täht.
- Väike murdesõnastik I*. 1982. Tallinn: Valgus.
- Väike murdesõnastik II*. 1989. Tallinn: Valgus.
- Õim, S. 2012. *Loomariik setu rahvalauludes. Eläjäriik seto rahvalauluh*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

SISO

ALOSTUSÕS.....

ABIS OPPAJALÕ.....

LISA I. RISTSÕNNO SETO AABITSALEHTI MANO.....

LISA II. LAULÕ AABITSAOPPUSÕ MANO.....

LISA III. SETO KIIL' NI KULTUUR. AINÕKAVA I KOOLIASTMÕLÕ...

SOOVITUSLIK KIRÄNDÜS

.....

